

СИСТЕМА ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ ЄГИПЕТСЬКОГО ДІАЛЕКТУ АРАБСЬКОЇ МОВИ

ВЄВРОПЕЙСЬКІЙ грамати́чній традиції система розширених похідних дієслівних основ, утворених від непохідної основи, має назву «породи». Кожна з порід розширює основне значення первинної дієслівної основи, додаючи до нього нові семантичні відтінки (здебільшого – виду і стану, каузативності, інтенсивності й частотності [Шарбатов 1991, 316]). Серед загальної кількості розширених дієслівних основ деякі набувають характеру регулярних утворень в арабській мові, хоч і не від кожного кореня [Гранде 1998, 122].

Як стверджує Б.М. Гранде, в арабській літературній мові «дієслівні основи можна поділити на три головні і низку похідних:

а) прості основи двох моделей (складаються лише з кореневих приголосних);

б) інтенсивна основа з основами, що примикають до неї і в яких має місце гемінація або редуплікація. Різновидом цієї основи є конативна основа з довгим голосним і пов'язані з нею основи з дифтонгом;

в) каузативна основа, утворена за допомогою префіксів;

г) утворені від них зворотні основи з префіксом *t-* або *n-*» [Гранде 1998, 78].

На нашу думку, дослідження системи похідних дієслівних основ арабських діалектів взагалі та єгипетського зокрема є надзвичайно важливим, оскільки в арабських діалектах деякі дієслівні породи втратили частину значень, які їй досі мають відповідні породи в літературній мові; а з іншого боку – відбувається розширення семантики низки порід [Шарбатов 1991, 317].

К. Хоулз виділяє такі основні відмінності в системі дієслівних порід діалектів: а) зміни в дериваційному значенні і дифіксації типів непоширеної основи; б) скорочення кількості типів непоширеної основи; в) зникнення деяких типів похідної основи й розширення інших [Holes 1995, 102]. Крім того, ступінь розбіжності діалектної морфології з класичною залежить від типу та історії діалекту: міські говірки й діалекти (такі як досліджуваний

нами каїрський), які зазнали значних мовних контактів, характеризуються значно вищим ступенем інновації, ніж бедуїнські [Holes 1995, 110].

Порівняно з іншими класами слів, дієслово характеризується найрозвиненішою і найбільш місткою системою грамати́чних форм. Крім того, дієслово служить у діалекті базою для утворення значної частини іншої лексики, тому глибоке вивчення дієслівної системи є ключем до розуміння всього грамати́чного ладу діалекту та законів його функціонування й розвитку [Мишкурів 1973, 5].

Досліджуючи дієслова як двосторонню мовну сутність, основну увагу ми звертаємо на форму, поряд зі змістом, оскільки «встановлення відношень мотивації між однокореновими дієсловами базується на тому, що непохідне первинне дієслово виступає як те, що мотивує, а похідне – як мотивоване. Мотивоване слово завжди містить інваріант – основу, що мотивує, і відповідний формант, який є носієм певного словотворчого значення» [Мишкурів 1973, 16].

Важливим аспектом дослідження системи дієслівних похідних основ є порівняння словотвірного значення кожної породи арабської літературної мови та єгипетського діалекту. У нашому дослідженні ми вже розглядали діалектні морфологічні типи непохідних дієслівних основ та їхні значення [«Сходознавство» 31–32, 68–80] і дійшли висновку щодо високого ступеня збереження характерної ознаки тимчасового або постійного стану дієслів типу *fi'ul* і *fu'ul* у єгипетському діалекті. Тому, на нашу думку, є не зовсім доречним говорити про стирання семантичної межі між моделями в сучасних арабських діалектах, про яке згадував Г.Ш. Шарбатов [Шарбатов 1991, 311].

Найбільш детальну характеристику значень похідних дієслівних порід літературної мови подає Б.М. Гранде [Гранде 1998, 123–136]. На неї ми й спиратимемося, досліджуючи діалектну систему похідних

порід, акцентуючи увагу на пошуках різних відтінків значень словотворчих моделей похідних дієслівних основ у діалекті.

Таким чином, питання, які виникають при дослідженні дієслівної системи єгипетського діалекту, пов'язані з: а) виявленням спільних закономірностей і відмінностей у системі дієслівного словотвору на двох функціональних рівнях арабської мови; б) дослідженням регулярності та продуктивності різних типів розширених дієслівних основ; в) дослідженням зв'язку плану вираження похідних дієслівних моделей з планом змісту; г) виявленням нових діалектних похідних дієслівних форм та їхніх семантичних ознак.

Арабський філолог Д. аль-Кахтані дослідив 8327 дієслів літературної мови (за його даними, це повний список наявних у літературній мові дієслів) і склав таку класифікацію [Al-Qahtani 2004, 5]. [Таблиця 1].

Дослідниця М.Ш. Шекіхачева на основі 15-томного тлумачного словника Ібн Манзура «Мова арабів» (Бейрут, 1990) розробила класифікацію всіх непохідних і похідних морфологічних моделей дієслів та імен арабської літературної мови [Шекіхачева 2000]. Кількість похідних дієслівних форм, за її підрахунками, наведено на таблиці 2.

За даними Д. аль-Кахтані, які є набагато повнішими, кількість похідних дієслів літературної мови, утворених від I породи, є значно більшою (5001 з 8327). За даними М.Ш. Шекіхачевої, похідні слова арабської мови (загальна кількість усіх дериватів) становлять понад 90% її лексичного складу [Шекіхачева 2000, 3]. З іншого боку, за даними американських дослідників, у сучасній арабській мові активно функціонують 3127 дієслів, з яких найуживанішими є 474, 224 з яких (тобто майже половина) – дієслова I породи, а решта – інші похідні породи разом, а також чотириконсонантні дієслова [Holes 1995, 82].

За даними Д. аль-Кахтані, найуживанішими в арабській літературній мові є 200 дієслів (виділених ним на підставі частоти вживання), співвідношення яких показано на таблиці 3 [Al-Qahtani 2004, 96].

Д. аль-Кахтані зазначає, що доволі нелегко чітко окреслити семантичні ознаки всіх морфологічних моделей дієслів арабської літературної мови, хоча аналогічна

проблема постає перед дослідником будь-якої мови. Значення часто переплітаються між собою, і розмежувати їх доволі важко [Гранде 1998, 136]. З одного боку, деякі тенденції можна підтвердити численними прикладами (мова являє собою систему, що складається з підсистем), а з іншого – існує багато несистематичних явищ. Щодо морфологічної структури арабської літературної мови, то вона відзначається високим ступенем систематичності [Al-Qahtani 2004, 102], чого не можна сказати про загальнодіалектну систему похідних дієслів. Проте в єгипетському діалекті, на нашу думку, можна простежити досить помітні тенденції до морфологічної та морфонологічної системності, а також до уніфікації значень словотворчих моделей.

Відомо, що в арабській літературній мові широко вживаними є I порода, а також 9 порід, похідних від неї. Максимальна кількість похідних порід від певної непоширеної основи може сягати 7–8, проте у переважній більшості випадків кількість є значно меншою [Holes 1995, 82]. Серед п'яти порід, які практично не вживаються в сучасній арабській мові (XI–XV), арабісти виділяють XII породу як таку, що досі функціонує (М.Ш. Шекіхачева наводить 12 дієслів [Шекіхачева 2000, 500]), а XIII і XV породи іноді взагалі не згадують [Рыжих 2002, 18]. Щодо єгипетського діалекту, то в процесі дослідження нами не було виявлено жодного дієслова XI–XV порід.

За даними Д. аль-Кахтані, у літературній мові лише від чотирьох коренів справді утворюються й функціонують всі 8 основних похідних порід (до них не належить специфічна IX порода) – *hkm*, *hwl*, *qsm*, *qt'* [Al-Qahtani 2004, 96]. До цього переліку слід додати корінь (*slh*). Співвідношення продуктивності цих коренів у літературній мові та єгипетському діалекті представлено на таблиці 4.

Крім того, в єгипетському діалекті утворюються всі породи з I до X (крім IX) від кореня *gm'*, від якого в літературній мові утворюються 6 порід. Отже, інвентар порід від найпродуктивніших коренів не є тотожним на цих двох функціональних рівнях арабської мови.

У процесі дослідження часто виникає питання: чи є та або інша морфологічна форма діалектною, вживаною у мовленні

всіх прошарків суспільства, а не запозиченою з літературної мови? Відповідь на це питання, на нашу думку, можна пов'язати зі статистикою продуктивності тих чи інших форм, дослідження якої є одним із завдань цієї роботи.

В результаті наших досліджень ми підрахували кількість «класичних» (наявних в літературній мові) похідних дієслівних форм єгипетського діалекту від триконсонантних коренів (на основі діалектного словника [Hinds, Badawi 1986]). [Таблиця 5].

Як видно з таблиці, найбільш продуктивною з усіх дієслівних форм у єгипетському діалекті є **II порода** (*fa'al*), кількість дієслів якої перевищує навіть кількість дієслів, наявних у літературній мові. Найбільша продуктивність цієї породи, порівняно з іншими похідними породами, спостерігається і в літературній мові (14%) [Al-Qahtani 2004, 54]. Основними її значеннями є: а) каузативність; б) інтенсивність дії, вираженої дієсловом I породи [Гранде 1998, 123]. Можна сказати, що в єгипетському діалекті ці значення проявляються навіть більше, ніж у літературній мові, оскільки більшість наявних дієслів обов'язково має чітко виражене одне із таких значень (іноді – два), а в літературній мові діапазон значень є ширшим. Одні й ті ж самі дієслова зі значенням інтенсивності та каузативу можуть існувати на двох функціональних рівнях: *qattala'attil* (вбивати у великій кількості); *'awwā'awwa* (сильно вити/гавкати). У діалекті можуть додаватися цілковито нові значення або посилюватися значення інтенсивності: *qatta'a* («рвати на шматки»; «сильно рубати») / *'atta'* (ті ж значення + «продавати/купувати велику кількість квитків або тканини»); *faqqaša* («бити, розбивати») / *fa'aš* («послідовно розбити кілька речей»).

Значення каузативу, коли суб'єкт виступає збудником дії іншого суб'єкта, в діалекті проявляється дуже чітко у багатьох дієсловах: *ħassis* («змусити відчути»), *ħabbib* («викликати любов»); *garra'* («змусити випити»), *bawwiš* («змусити розстебнути/розв'язати»); *šayyil* («змусити нести»).

Характерною ознакою єгипетського діалекту є продуктивність II породи для деномінативного утворення нових дієслів навіть від запозичених лексичних одиниць. У такому разі дієслово набуває значення

дії, безпосередньо пов'язаної зі значенням імені, яке мотивує: *fīl* (слон) → *fayyil* («стати великим і товстим»); *fiyya* («категорія») → *fayya* («сортувати»); *'ird* («мавпа») → *'arrad* («нести відповідальність за того, хто поводить по-дитячому»); англ. *“finish”* («завершувати») → *fanniš* («залишати незакінченим; звільняти з роботи»); *il-kuwēt* (Кувейт) → *kawwit* («кувейтизувати»); *gamal* («верблюду») → *gammil* («працювати погоничем верблюду»); *šīša* («кальян») → *šayyiš* («палити кальян»).

Крім того, нами виявлено ще одне характерне для єгипетського діалекту значення II породи, відсутнє в літературній мові, – перехід у стан, виражений іменем, яке мотивує (особливо це стосується лексем із семою «темний»): *lēla* («ніч») → *id-dunya layyilit* («настала ніч»); *dalma* («темрява») → *id-dunya dāllimit* («стемніло»); *'ātim* («темний») → *'attim* («стати темним»; «робити темним, чорним»).

Друге місце за продуктивністю у нашій класифікації посідає **V порода** (*itfa'al*). За даними Д. аль-Кахтані, вона посідає друге місце і в літературній мові. Ця форма є тісно пов'язаною з II породою (морфологічно та семантично) і є утвореною від неї за допомогою показника зворотності префікса *ta-*. Б.М. Гранде зазначає, що в російській арабістиці породи з цим префіксом (V і VI) протиставляються породам, від яких вони утворені (II і III), незалежно від того, які дієслова в яких значеннях мають цю форму. Арабські ж автори виділяють з усіх значень V породи форму, підпорядковану формі II породи [Гранде 1998, 139]. На наш погляд, аналізуючи ці форми, в єгипетському діалекті слід розмежовувати форми V породи, утворені безпосередньо від II породи, та самостійні непохідні форми, оскільки різниця між ними є доволі вираженою. Зокрема, зв'язок між II породою, що мотивує, та похідною від неї V породою зі зворотним значенням добре простежується у таких прикладах (особливо зручно відстежувати цей зв'язок на дієсловах, утворених від імен і запозичень): *sannid* («підтримувати») → *itsannid* («підтримувати себе»; «спиратися»); *farra'* («розгалужувати») → *itfarra'* («розгалужуватися»); *šīk* (фр. «шик») → *šayyik* («надавати елегантного вигляду») → *itšayyik* («робити себе елегантним»); *fūta* («серветка»; «рушник»);

«жіноче покривало») → *fawwaṭ* («накривати серветкою/рушником») → *itfawwaṭ* («накриватися рушником/покривалом»).

З іншого боку, в єгипетському діалекті спостерігається нове явище – морфологічний збіг форми V **породи з формою пасиву** дієслова II **породи**, утвореної за допомогою зовнішнього афікса *it-*: *itḍamman* («містити в собі»; «бути включеним» (від *ḍamman* («включати»)). На наш погляд, форму пасиву *itfa* “*al*” можна виділити як окрему похідну морфологічну форму з показником пасиву *it-*. Дослідження діалектних дієслів моделі *itfa* “*al*” показало, що за кількістю форма пасиву від дієслів II **породи** приблизно втричі перевищує форму “класичної” V **породи**: *fayuʿa* («сортувати») → *itfayuʿa* («підлягати сортуванню»); *šuruk* (тур. “непридатний (до військової служби)”) → *šarrak* («вважати непридатним до військової служби») → *itšarrak* (форма пасиву).

Відтінок інтенсивності у дієсловах II **породи** зберігається й у похідній від нього формі: *šannaʿ* («стратити через повішання» (велику кількість людей)) → *itšannaʿ* («бути повішаними» (про велику кількість людей)).

Спільною рисою V **породи літературної мови** й діалекту є значення переходу до постійного стану, набуття якоїсь ознаки: *taṣawwafa/itṣawwif* («стати суфієм»).

Можна згадати також про нове значення V **породи, яке з’явилося в діалекті, але** не набуло широкого розвитку, – характеристику поведінки: *itdallaʿ* («поводитися, як розпечена дитина»; «поводитися легковажно»; «поводитися кокетливо»); *itʿabbid* («поводитися набожно»); *itʿannaṭ* («ставитися з презирством»).

Подібно до співвідношення II та V **порід** відбувається співвідношення і між III і VI **породами**. III **порода** (*fāʿil*) в єгипетському діалекті не є дуже поширеною і не має нових специфічних значень. За нашими спостереженнями, дієслова III **породи** в діалекті мають аналоги в літературній мові. Крім того, в діалекті зберігається типова для них перехідність. Не утворюються також і деривати від запозичених одиниць. Два основних значення **породи** є аналогічними до значень у літературній мові: а) спрямованість дії на іншу особу: *ʿāwiḥ* («сперечатися з»); *dāhin* («обманю-

вати за допомогою лестоців»); б) змагання, намагання викликати певну дію у відповідь: *šākis* («провокувати»); *šākil* («намагатися посваритися»).

Щодо VI **породи** (*itfāʿil*), то в літературній мові вона є зворотною до III **породи**, оскільки утворюється за допомогою показника зворотності *ta-* [Гранде 1998, 129]. Але ця зворотність у літературній мові не є чітко вираженою в цій формі на відміну від V **породи**. Б.М. Гранде зазначає, що форма VI **породи** може мати значення медіального стану, зворотне і пасивне, але між цими значеннями багато спільного і їх важко відокремити одне від одного [Гранде 1998, 129]. Найбільш характерним значенням цієї форми є взаємність дії (виконавці якої спрямовують свою дію один до одного), і воно чітко простежується у діалекті: *išākil* («сваритися»); *itʿāwiḥ* («сперечатися між собою»); *itʿāzim* («запрошувати один одного»).

Другим характерним значенням цієї **породи** є удавання якоїсь дії або стану, яке також досить часто зберігається в діалекті. В даному випадку дієслово утворюється від імені та має його ознаку: *ʿaʿma* («сліпий») → *itʿāma* («удавати сліпого»; «удавати, що не помітив»); *ḡabi* («дурний») → *itḡāba* («удавати дурня»).

Подібно до V **породи, поширеним значенням VI **породи** (що чітко простежується у численних прикладах) є характеристика поведінки: itḡāšim** («поводитися нерозумно»); *itrāzil* («поводитися нечемно»)). Це значення VI **порода** може мати і в літературній мові, хоча Б.М. Гранде про нього не згадує.

Досліджуючи форми VI **породи** в єгипетському діалекті, ми виявили явище морфологічного збігу цієї форми з новою діалектною формою пасиву дієслова III **породи**, утвореної за допомогою зовнішнього афікса *it-*. З огляду на це виникає необхідність розмежування цих абсолютно ідентичних з морфологічної точки зору двох форм, подібно до розмежування форм *itfa* “*al*”. Б.М. Гранде також вказує на «нову розширену основу, паралельну до VI **породи**» [Гранде 1998, 144]. Але, на відміну від форми V **породи, в якій переплітаються зворотне і пасивне значення, котрі важко відокремити одне від одного, в VI **породі** межа між значеннями є доволі чіткою.**

Велика кількість дієслів цієї форми у словнику мають два значення: а) взаємності; б) форми пасиву від III породи. Але, на наш погляд, ці значення не можна зводити до однієї похідної основи *itfā'il*, оскільки різниця між традиційними значеннями цієї породи, утвореної шляхом дифіксації, і значенням нової форми пасиву, утвореної за допомогою зовнішньої афіксації, є вираженою дуже чітко: *itdāfi'* («шттовхати один одного»; «бути захищеним»); *it'ānid* («протидіяти один одному»; «відчувати протидію»); *it'āni'* («обіймати один одного»; «перебувати в обіймах»).

IV порода ('af'al) в арабській літературній мові є однією з найпоширеніших і найпродуктивніших. У загальній класифікації Д. аль-Кахтані вона посідає за продуктивністю третє місце, а у класифікації М.Ш. Шекіхачевої – перше. Крім того, в літературній мові ця форма вирізняється найбільшою різноманітністю і кількістю значень (13), серед яких найбільш вираженим є каузативність [Гранде 1998, 125–127]. В єгипетському діалекті спостерігається протилежне явище – дуже низька продуктивність IV породи. Згідно з даними діалектного словника [Hinds, Badawi 1986], близько половини дієслів цієї форми є елементами з літературної мови, які функціонують у мовленні інтелігенції: *'aflas* («стати банкрутом»); *'ašrak* («залучати»; «бути атеїстом»). Крім того, у діалекті (навіть у мовленні інтелігенції) спостерігається звуження значень дієслів цієї форми порівняно з їхніми аналогами в літературній мові: *'afšaha* («красномовно говорити»; «зрозуміло висловлюватись»; «святкувати Пасху») → *'afšah* («висловлювати»); *'adgama* («залучати до складу»; «з'єднувати»; «асимілювати») → *'adgam* («асимілювати»). Також дуже часто значення IV породи в діалекті збігається зі значенням I породи, тому відпадає необхідність вживання таких дієслів. Крім того, в діалектному мовленні I і IV породи є морфологічно близькими, а у формі імперфекта вони збігаються, якщо: а) типовий голосний I породи – кясра: *damag/ 'admag* («змішувати»; «об'єднувати») → *yidmig*; б) дієслово є порожнім із середнім кореневим у або недостатнім: *dān/'adān* («засуджувати») → *yidān*; *raha/'arha* («послаблювати») → *yirhi*. Очевидно, в цьому

полягає причина поступового витіснення цієї форми у діалекті.

X порода (istaf'al) вважається зворотною до IV породи, однак це її значення є менш поширеним, ніж інші. Одним із основних її значень у літературній мові є намагання повернути дію до себе або просити виконати дію, висловлену дієсловом I породи, на свою користь [Гранде 1998, 133–134]. В єгипетському діалекті це значення також простежується у частині дієслів: *dill* («тінь») → *istazall* («шукати тінь»); *sihi* («бути неухважним») → *istasha* («скористатися (чисюсь) неухважністю»).

Основним значенням X породи в єгипетському діалекті, за даними діалектного словника [Hinds, Badawi 1986], є «**вважати когось якимось**», яке Б.М. Гранде називає абстрактним з відтінком непрямої зворотності, котре утворилося від значення «**привертати до себе**». Однак у єгипетському діалекті це значення X породи набуло широкого розвитку і конкретності. Крім того, воно часто має відтінок «**вважати надто...**». Такі дієслова є безпосередньо пов'язаними зі значенням I породи або імені, від якого їх утворено: *gimi'* («темніти») → *istağma'* («вважати надто темним»); *giwiṭ* («стати глибоким») → *istağwaṭ* («вважати надто глибоким»); *šīwayya* («невелика кількість») → *istašwa* («вважати незначним»). З цим значенням тісно пов'язане й друге значення, яке утворилося від нього в діалекті, – «**обирати**» (за ознакою, вираженою відповідним дієсловом або іменем, що мотивує): *'adm* («кістки») → *ista'dam* («вважати надто кістлявим»; «обирати за кістлявість»). Рідше зустрічається протилежне значення – «**відмовлятися**» (через відповідну ознаку): *nigis* («осквернений») → *istangis* («відкидати з причини осквернення»). Цікавим явищем діалекту є те, що іноді спостерігається наявність двох цих протилежних значень у дієслові X породи: *istašyib* («вважати надто старим»; «обирати когось/відмовлятися від когось через його похилий вік»).

Подібно до V породи, в X породі в єгипетському діалекті спостерігається становлення значення характеристики поведінки, але з характерним відтінком намагання отримати користь для себе: *zarīf* («приємний») → *istazraf* («поводитися люб'язно з метою привернути увагу»).

Щодо специфічної IX породи (*if'all*), то єдиним її значенням в діалекті, як і в літературній мові, є набуття ознаки, на яку вказує відповідне ім'я. Тут присутні два протилежні явища: з одного боку – збіг функції IX породи з функцією I породи (що може призвести до витіснення останньою першої): *igma* = *gimi* («стати темним»), з іншого – утворення нових діалектних дієслів цієї моделі від імен (14 дієслів з 25): *i'radđ* («стати широким»); *iwhašš* («стати негарним, непривабливим»).

Вираження пасиву в єгипетському діалекті, як і в інших арабських діалектах, порівняно з літературною мовою, характеризується принциповими типологічними відмінностями, що є одним із характерних наслідків дії певних фонетичних законів і типовою ознакою становлення аналітичного граматичного ладу (на відміну від синтетичного ладу літературної мови). Дослідники вказують на відсутність категорії стану в арабських діалектах [Шарбатов 1991, 314; Мишкуров 1973, 18]. Втрата утворення пасивної форми дієслова за допомогою внутрішньої дифіксації є характерною ознакою сучасних східних арабських міських діалектів, серед яких типовим є каїрський. Лише в деяких арабських говірках і досі іноді зберігаються ознаки класичного способу утворення пасиву, хоча процес переходу до вираження цієї граматичної категорії за допомогою зовнішньої афіксації протягом останнього часу поширився на всі арабські діалекти [Holes 1995, III].

К. Хоулз зазначає, що найбільш поширеними афіксами для утворення пасивної форми дієслова в усіх діалектах, крім арабських, є *it-* та *in-*, які можуть приєднуватися до будь-якої дієслівної непохідної основи: *širib* («пити») → *inšarab/išarab* («бути випитим»). Дифіксальний приголосний *t* є показником зворотності [Гранде 1998, 131], важливим і гнучким словотворчим елементом арабської літературної мови, який приєднується у вигляді префікса V і VI порід і у вигляді інфікса VIII породи. В останньому разі він також надає дієслову, яке мотивує, зворотно-пасивного відтінку [Holes 1995, III]: *šawā* («смажити») → *ištawā* («бути засмаженим»).

Щодо префікса *n*, то він виступає показником зворотності в семітських мовах [Гранде 1998, 130]. Він також є

продуктивним словотворчим елементом арабської літературної мови для утворення VII породи від непохідних основ, яка здебільшого має зворотно-пасивне значення, що часто збігається з формою дієслова пасивного стану, утвореного за допомогою дифіксації: *kusira/inkasara* («бути зламаним»; «бути розбитим»). Г.Ш. Шарбатов зазначає, що для компенсації форми пасивного стану в арабських діалектах розширюється сфера вживання дієслів VII і VIII порід, які мають зворотно-пасивні відтінки [Шарбатов 1991, 314]. Е.Н. Мишкуров вказує на те, що в діалектах (зокрема, в алжирському) сема «пасивності» у похідних формах дієслів, до складу префіксів яких входять приголосні *n* і *t*, має більше функціональне навантаження через відсутність розрізнення активного і пасивного станів [Мишкуров 1973, 18]. Форму VII породи називають також «природним» пасивним станом, оскільки він позначається формою дієслова активного стану і не потребує вказівки на суб'єкт дії [Чернов 1995, 162].

В єгипетському діалекті утворення пасивних форм шляхом зовнішньої афіксації вийшло за межі I породи. Як ми вже зазначали, від II, III та навіть IV порід також можуть утворюватися форми пасиву, які можна виділити як нові діалектні похідні дієслівні форми. Крім того, в діалекті з'явилися нові похідні форми з префіксом *ist-*. Класифікація сукупності цих форм наведена у таблиці 6.

Як видно з таблиці, нові похідні форми утворюються безпосередньо від I, II та III порід. Зворотна форма від IV породи з префіксом *it-* є дуже рідкісною (ми віднайшли лише одне дієслово *it'az'ar* («бути сильно скороченим»). З морфологічної точки зору II, III та IV породи є похідними, але в даному разі вони виступають як непохідні або ті, що мотивують. Винятком у цій таблиці є VII порода, яка існує в арабській літературній мові, але в єгипетському діалекті майже завжди виступає семантично-словотворчим аналогом новоутвореної пасивної форми *itfa'al* (крім дієслів, які перейшли до діалекту з літературної мови, наприклад: *infa'al* («розхвилюватися»), *inzala'* («ковзати»; «посковзнутися»), *inza'ag* («бути стурбованим»). За нашими спостереженнями, VII порода у значенні пасивного стану перехідних дієслів частіше

вживається у мовленні інтелігенції. Протягом останнього часу спостерігається витіснення цієї форми новою формою пасивного стану з префіксом *it-*, яку можна автоматично утворити від будь-якого перехідного дієслова, наприклад: *sala'* («варити») → *insala' /itsala'* («бути звареним»).

Б.М. Гранде зазначав, що нові діалектні основи зі зворотно-пасивним значенням, утворені за допомогою префікса *it-*, функціонують поряд зі старими літературними основами з префіксом *ta* (V і VI **породи**), наприклад: *itgaddid – tagaddad* («бути повновленим») [Гранде 1998, 143]. Але, на нашу думку, це не зовсім так, оскільки літературний фонетичний варіант префікса V і VI **порід у діалекті не вживається**. Крім того, на думку Б.М. Гранде, «це не просто фонетичне явище або метатеза», оскільки «голосним звуком у префіксі є *i*, а не голосний *a* префікса *ta*» [Гранде 1998, 143]. На наш погляд, у цих формах відбулася редукція вокалічного елемента префікса *ta*, а голосний звук префікса *i* є лише протетичним елементом, який під час послідовної швидкої вимови випадає, як випадає зазвичай з'єднувальна **гамза у формах перфекта VII, VIII, IX та X порід** у процесі вслування, наприклад: *il-gawāb da-ṭkatab* («цього листа було написано»). Тому у транскрипції ми не ставимо перед цим вокалічним елементом знак, який позначає гортанний вибух.

Крім того, ми вважаємо доцільним не погодитися із думкою Г.Ш. Шарбатова про те, що похідна дієслівна форма з префіксом *it-* єгипетського діалекту є другим морфологічним варіантом VIII **породи, в якій *t* може бути інфіксальним і префіксальним (*ifta' al = itfa' al*)** [Шарбатов 1991, 317]. На нашу думку, на користь розмежування цих форм свідчать такі спостереження: а) ці форми не можуть виступати заміниками одна одної, й у діалектному словнику [Hinds, Badawi 1986] дуже рідко вказується на те, що ці форми є синонімічними або аналогічними; б) форма VIII **породи з інфіксальним *t***, за нашими підрахунками, доволі рідко вживається в єгипетському діалекті, на відміну від надзвичайно продуктивної форми з префіксом *it-*; в) від форми пасиву з префіксом *it-* не може утворитися **масдар**, на відміну від форми VIII **породи (в літературній формі**

масдар також не утворюється від дієслова пасивного стану); г) форми з інфіксальним *-t-* найчастіше є дієсловами, які перейшли до діалекту з літературної мови і мають досить широкий діапазон значень, тоді як форми з префіксом *it-* мають єдине значення (лише за дуже рідкими винятками) – пасиву. Наприклад: *itšarak* («бути втягненим») – *ištarak* («брати участь»; «стати членом»; «стати передплатником»; «мати спільне»); *ithafa* («бути схованим») – *ihṭafa* («зникати»). **Збіг значень цих двох форм трапляється рідко: *irta' aš = itra' aš*** («тремтіти»), *irtabak = itrabak* («переплутатися», «змішатися»; «хвилюватися»).

Ще однією характерною типологічною відмінністю арабських діалектів (зокрема, єгипетського) від літературної мови, є нова функція пасивних дієслівних форм. Вони можуть утворюватися від неперехідних дієслів непохідної основи і функціонувати в безособовому значенні. К. Хоулз вказує на те, що ці форми є діалектною інновацією [Holes 1995, 112]. Хоча, на наш погляд, можна провести певну паралель між такими діалектними конструкціями і дієприкметниками пасивного стану літературної мови, утвореними від неперехідних дієслів. Спільним між ними є те, що й при діалектному дієслові в пасивній формі, і при дієприкметнику пасивного стану літературної мови зберігається відповідний прийменник і з'являється зворотний займенник: *itšakar fih* («йому подякували»); *di hāga ma-yištiki-š minha* («на це не можна скаржитися»); *it'asa 'alēha* («з нею жорстко поводитися»), *marḡūb fih* («бажаний»).

Іншою проблемою, що виникла при дослідженні пасивних дієслівних форм у діалекті, є розмежування значень словотвірних моделей. Б.М. Гранде і К. Хоулз виділяють три типи значень: пасивне, середнє (медіальний стан) і зворотнє [Гранде 1998; Holes 1995]. **Кожне з цих значень досить важко виділити, оскільки арабські дієслова таких типів легко переходять одне в одне** [Гранде 1998, 128]: *itnaddaf* (пасив II **породи**; «стати чистим»); *it'arrab* («наблизитися»; «бути близько покладеним»).

Щодо виявлених нами нових діалектних дієслівних похідних форм, утворених від II та III **порід** за допомогою префікса *ist-*, то їхня кількість є зовсім незначною серед загальної кількості дієслів – 37 і 4

відповідно [Hinds, Badawi 1986]. Досить важко виявити конкретні відтінки значень цих форм, оскільки вони часто функціонують як синонімічні форми до інших похідних порід: *istilabbid* = *istalbid* («затаїтися»); *istahanna* = *ithanna* («стати щасливим»). Можна лише вказати на те, що, згідно з даними авторів словника, більшість цих форм (23) належить до найнижчих функціональних рівнів: *isti'aggar* («винаймати»; «орендувати»); *isti'akkid* («бути цілком впевненим»). Хоча деякі дієслова є також загальноживаними: *istarayuuh* («відпочивати»), *istihabba* («сховатися»).

В результаті нашого дослідження ми дійшли висновку, що в єгипетському діалекті найбільш характерним набором похідних дієслівних основ є переважно така комбінація порід: I → а) II (*fa'al*) → фор-

ма пасиву (*iffa'al*); б) VII (*infa'al*) + форма пасиву (*iffa'al*). Це співвідношення форм із виявленням їхніх характерних значень чітко простежується у таких прикладах: *'ataš* («відрізати») → *'attaš* («відрізати у великій кількості») → *it'attaš* (форма пасиву); *in'ataš* = *it'ataš* («бути відрізаним»); *fahat* («копати») → *fahhat* («копати багато разів») → *ifahhat* (форма пасиву); *infahat* = *ifahat* («бути викопаним»).

На основі проведеного аналізу похідних дієслівних форм єгипетського діалекту можна зробити висновок про те, що збільшення продуктивності словотворчої моделі призводить до розширення значень цієї моделі (це спостерігається на прикладі II породи), а зменшення продуктивності (IV порода) призводить до звуження значень словотворчої моделі.

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1

Група	Кількість дієслів	У %
I. Непохідні дієслова	3326	39.942
I порода	2890	34.707
двоконсонантні	737	8.850
триконсонантні	1874	22.505
чотириконсонантні	275	3.302
п'ятиконсонантні	4	0.048
Дієслова, не утворені від I породи	436	5.235
II	290	3.482
III	27	0.324
IV	47	0.564
V	41	0.492
VI	5	0.060
VII	7	0.084
VIII	12	0.144
IX	2	0.024
X	4	0.048
XII	1	0.012
II. Похідні дієслова (породи, утворені від I породи)	5001	60.057
II	1189	14.278
III	428	5.139
IV	879	10.556
V	899	10.796
VI	370	4.443
VII	244	2.930
VIII	578	6.941
IX	16	0.192
X	389	4.671
XI	2	0.024
XII	6	0.072
XIV	1	0.012

Таблиця 2

Порода	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	X	XII
Приблизна кількість дієслів	331	140	385	344	158	77	252	162	12

Таблиця 3

Порода	I	II	III	IV	V	VI	VIII	X	Загалом
Кількість дієслів	117	17	8	23	9	2	18	6	200
У %	58.5	8.5	4.0	11.5	4.5	1.0	9.0	3.0	100%

Таблиця 4

Літературна мова	Єгипетський діалект									
	(<i>hkm</i>)	(<i>hwl</i>)	(<i>qsm</i>)	(<i>qt'</i>)	(<i>sh</i>)	(<i>hkm</i>)	(<i>hwl</i>)	(<i>qsm</i>)	(<i>qt'</i>)	(<i>sh</i>)
I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
II	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
III	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
IV	+	+	+	+	+	-	+	-	-	+
V	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
VI	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
VII	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
VIII	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
IX	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
X	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+
	Додаткові утворення									
Форма пасиву	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
<i>istifa</i> "al	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
<i>itfi</i> 'il	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-

Таблиця 5

Порода	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Приблизна кількість дієслів	1385	1573	276	196	460	225	583	217	25	384

Таблиця 6

Порода	I	II	III	IV
		<i>fa</i> 'al/ <i>fi</i> 'il/ <i>fu</i> 'ul ↓	<i>fa</i> "al/ <i>fa</i> "il ↓	<i>fā</i> 'il ↓
Похідні форми	' <i>itfa</i> 'al (950) /' <i>infa</i> 'al	' <i>itfa</i> "al/ 'i <i>tfā</i> "il (1125) ' <i>istifa</i> "al/' <i>istifā</i> "il (37)	' <i>itfā</i> 'il (125) ' <i>istifā</i> 'il (4)	' <i>it</i> 'af 'al (1)

ЛІТЕРАТУРА

- Баранов Х.К. **Арабско-русский словарь: В 2 т.** 8-е изд. Москва, 1996.
- Гранде Б.М. **Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении.** Москва, 1998.
- Мишкuroв Э.Н. **Система глагола в алжирском диалекте арабского языка: Автореф. дис. канд. фил. наук.** Москва, 1973.
- Рыжих В.И. **Глагольная система арабского литературного языка. Книга первая: Сильные глаголы.** Одесса, 2002.
- Чернов П.В. **Справочник по грамматике арабского литературного языка.** Москва, 1995.
- Шарбатов Г.Ш. **Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки // Языки Азии и Африки. IV. К. – I.** Москва, 1991.
- Шекихачева М.Ш. **Модели и схемы высокопродуктивных и продуктивных словообразовательных типов арабского языка.** Нальчик, 2000.
- Al-Qahtani, Duleim Masoud. Semantic Valence of Arabic verbs.* Beirut, 2004.
- El-Tonsi, Abbas & al-Sawi, Laila. An Intensive Course in Egyptian Colloquial Arabic.* Cairo, 1990.
- Hinds, Martin & Badawi, El-Said. A Dictionary of Egyptian Arabic (Arabic-English).* Cairo, 1986.
- Holes, Clive. Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties.* New York, 1995.